

MIKAEL MELLQVIST

Fordran i skuldsanering ändamålsenligt behandlad – Villkorade fordringar*

1. INLEDNING

Högsta domstolen meddelade den 22 december 2020 beslut i två skuldsaneringsärenden, *NJA 2020 s. 1101 I och II*.¹ Direkt avgörande för utgången i de bägge fallen är bestämmelsen i 32 § skuldsaneringslagen som handlar om hur villkorade fordringar kan hanteras inom ramen för en skuldsanering. Indirekt avgörande i de båda fallen är frågan om hur tidpunkten för en fordrans uppkomst ska bestämmas. Rättsfallen är givetvis prejudicerande inom ramen för skuldsaneringslagens tillämpningsområde. Frågan är om de kan anses ha någon prejudikatverkan även utanför det området.

2. FAKTA I FALLET

JLA erhöll år 2017 studiemedel i form av studiebidrag och studielån enligt studiestödslagen. Den 14 februari 2019 inledde Kronofogdemyndigheten skuldsanering avseende JLA. Den 2 maj samma år beslutade CSN om återkrav av drygt 52 000 kr av utbetalda studiemedel i anledning av att JLA:s inkomster under inkomståret 2017 hade överstigit vad han uppgett i sin ansökan och som hade lagts till grund för utbetalningarna. Av de 52 000 kr avsåg 36 000 kr studielån och 14 000 kr studiebidrag (delbeloppen stämmer inte med totalbeloppet; men jag har inte gjort annat än skrivit av vad som står i referatet). CSN:s återkrav förföll till betalning den 31 maj 2019.

* Denna artikel är tidigare publicerad i JT 2021-22 Nr 4, s. 938 ff. Såväl författaren som förlaget har godkänt denna publicering.

¹ Här behandlas enbart det ena fallet, referat II. I principiellt hänseende är de båda fallen identiska.

Rättsfallet berör frågan hur denna fordran ska behandlas i samband med skuldsaneringen.

3. KORT OM STUDIEMEDEL

Enligt studiestödslagen (1999:1395) kan studerande beviljas studiemedel i form av dels studielån, som ska återbetalas på visst sätt, dels studiebidrag (som inte ska återbetalas). Det som på så vis ska återbetalas benämns i lagen som just återbetalning. Förutom krav på återbetalning kan en betalningsmottagare under vissa förutsättningar drabbas av återkrav. Beslut om återkrav aktualiseras om mottagaren av vissa skäl felaktigt har erhållit studiemedel eller om han eller hon har gjort det med ett för stort belopp. Felaktigheten kan bestå i att det i ansökan har lämnats oriktiga uppgifter eller att uppgifter i ansökan om kommande inkomster i efterhand visar sig inte stämma överens med det verkliga utfallet. Återkrav kan – i motsats till återbetalning – avse såväl studielån som studiebidrag. Återbetalning kan alltså sägas vara ett *ordinärt* inslag i studiemedelsystemet, medan återkrav kan ses som ett *extraordinärt* (korrigerande) sådant.²

4. REGLERINGEN I RELEVANTA DELAR AV SKULDSANERINGSLAGEN

Enligt 30 § skuldsaneringslagen omfattas som huvudregel alla penningfordringar som uppkommit före dagen för beslutet att inleda skuldsanering av ett beslut om skuldsanering. Utgångspunkten är att *alla* sådana fordringar sätts ned med en viss procentsats om en ansökan om skuldsanering bifalles. En förutsättning är då alltså att fordringen i fråga har uppkommit före dagen för inledande beslutet. Det beslutet fattas av Kronofogdemyndigheten, efter en initial prövning som mynnat ut i att det inte finns några formella hinder och att det i sak finns förutsättningar för att ansökan slutligt beviljas (17 § skuldsaneringslagen). På ett principiellt plan är det en reglering som svarar mot vad som gäller enligt konkurslagen och lagen om före-

² Återkrav är dock inte någon form av sanktion. Det finns således inte något moment av avgift eller andra tillägg i ett återkrav.

tagsrekonstruktion, dvs. att en fordrans uppkomstdag är av betydelse för hur fordran hanteras inom ramen för förfarandet.

Huvudregeln i 30 § skuldsaneringslagen är emellertid försedd med undantag, vilket framgår av 31 och 32 §§ skuldsaneringslagen. I 31 § föreskrivs att vissa fordringar aldrig omfattas av en skuldsanering. I 32 § första stycket föreskrivs att det i det enskilda fallet *får* bestämmas att en fordran som är beroende av villkor, inte är till beloppet fastställd eller inte är förfallen till betalning inte ska omfattas av skuldsaneringen. I 32 § andra stycket föreskrivs att det beträffande en fordran som kan antas vara ogrundad, ska bestämmas att den inte ska omfattas.

Fordringar avseende *återbetalning* av studiemedel i form av studielån tilldrog sig lagstiftarens särskilda uppmärksamhet redan när 1994 års skuldsaneringslag infördes och då gjordes vissa uttalanden rörande tillämpningen som sedan har kommit att följas i praxis (se NJA 1997 s. 717).³ Den innebär att en icke förfallen fordran avseende återbetalning av studiemedel inte ska omfattas av en skuldsanering. I gengäld bestämmer CSN regelmässigt att man under skuldsaneringsperioden (normalt fem år) inte framställer krav på betalning av fordringen. CSN är alltså, trots skuldsaneringen, bibehållen sin fordringsrätt fullt ut, men får avvakta med indrivningen.⁴

5. UNDERINSTANSERNAS AVGÖRANDE

I det aktuella fallet anmälde CSN alltså dels en fordran på återbetalning (till viss del icke förfallen), dels en fordran på återkrav. CSN angav, när man anmälde sina fordringar, att den icke förfallna delen av fordran på återbetalning skulle undantas från skuldsaneringen med stöd av praxis (se ovan) och – vilket är av intresse här – att fordran på återkrav enligt huvudregeln inte skulle omfattas av skuldsanerings-

³ Återbetalning av studiemedel i form av studiebidrag kan aldrig aktualiseras. Däremot, som i detta fall, kan återkrav av utbetalt studiebidrag bli aktuellt. Se ang. detta också Mikael Mellqvist/Trygve Hellners, Skuldsaneringslagen – En kommentar till 2006 års lag, 2 uppl. Stockholm 2011, s. 131 f. Även om kommentaren rör den numera upphävda 2006 års skuldsaneringslag har beskrivningen där av hur studielån behandlas alljämt relevans.

⁴ De delar av en återbetalningsfordran som har förfallit till betalning före den kritiska tidpunkten (dagen för beslut om inledande av skuldsanering) saneras dock enligt huvudregeln.

lagen, eftersom den inte uppkommit förrän i samband med beslutet om återkrav (den hade alltså inte uppkommit före inledandebeslutet).

Kronofogdemyndigheten beslutade att bevilja JLA skuldsanering och undantog den icke förfallna delen av fordran på återbetalning. Fordran avseende återkrav omfattades – i strid mot CSN:s begäran – dock av skuldsaneringbeslutet. Tings- och hovrätten ändrade inte det beslutet. Underinstanserna ansåg alltså dels att återkravsfordran var uppkommen före den kritiska tidpunkten (30 §), dels att det inte fanns skäl att undanta den från skuldsaneringen (31 §).

6. FRÅGORNA I MÅLET

Först och främst är frågan i målet om återkrävda studiemedel ska omfattas av en skuldsanering när beslutet om återkrav har fattats senare än inledandebeslutet. Om fordran ska omfattas uppkommer följdfrågan om det i så fall finns skäl att bestämma att den ska undantas från skuldsaneringen.

7. HÖGSTA DOMSTOLENS AVGÖRANDE

7.1 Bedömningarna av återkravsfordrans uppkomst

Vad gäller den grundläggande frågan om fordrans uppkomst uttalar Högsta domstolen följande.

1. Principerna för hur privaträttsliga fordringar hanteras ska tillämpas även på offentligrättsliga fordringar grundade på studiestödslagen (punkten 12). Det innebär bl.a. att Högsta domstolen tar klart avstånd från vad som uttalas i förarbetena (prop. 2010/11:113 s. 26) till studiestödslagen om uppkomst-dag när man ska avgöra om en sådan fordran är preskriberad (punkten 13).
2. Dagen för *utbetalning* av *studielånet* är avgörande för uppkomsten av fordran som avser *återkrav* av *lånet*. Utbetalningsdagen är alltså densamma som uppkomstdagen (punkten 14). Högsta

domstolen uttalar inget om vad som gäller för uppkomsttidpunkten för fordran på återbetalning av studielånet. Men på goda grunder kan man utgå från att detsamma gäller även för det fallet. Denna utgångspunkt torde alltså gälla utan modifierationer när det är frågan om vid utbetalningen förutsedda återbetalningar.

3. När det är frågan om återkrav av ett *studiebidrag* skiljer Högsta domstolen mellan två fall. Om återkravet grundas på att det i ansökan har lämnats uppgifter som var oriktiga gäller detsamma som för återkrav av studielån, dvs. dagen för utbetalning av bidraget är uppkomstdag för återkravsfordran (punkten 15). Grundas däremot återkravet av bidraget på att uppgifterna om inkomster i ansökan senare visar sig inte stämma överens med utfallet (inkomsterna blev större än vad som angetts i ansökan) är utgången av det aktuella inkomståret att se som uppkomstdag för återkravsfordran. I det senare fallet beror ju återkravet på efter utbetalningen inträffade omständigheter.

Högsta domstolen tillmäter alltså inte i något fall tidpunkten för beslutet om återkrav någon betydelse eftersom ”återbetalningsskyldigheten inte uppkommer genom beslutet” (punkten 17 och 28–29).

7.2 Några allmänna kommentarer rörande fordrans uppkomst

Om man går tillbaka i tiden kan det konstateras att man regelmässigt har haft ett tämligen renodlat fordringsrättsligt perspektiv med ett absolut synsätt på frågan om fordrans uppkomst.⁵ Något förenklat har man då sagt att det är såväl nödvändigt som tillräckligt att gäldenären har åtagit sig en förpliktelse och när denna förpliktelse uppkommer och är ovillkorlig så uppkommer också en fordran (ibland kallad ”villkorläran”). Enligt detta synsätt har man inte brytt sig särskilt mycket om i vilket rättsligt sammanhang förpliktelsen hör hemma. Man har också traditionellt noga hållit isär frågor å ena sidan om *uppkomsten* av förpliktelsen och å den andra villkor som

⁵ Se t.ex. Mikael Mellqvist, Vänbok till Trygve Hellners, Malmö 1998, s. 165 och Jakob Heidbrink i JT 2010–11 s. 858.

har att göra med ett framtida *infriande* av förpliktelsen (t.ex. att en bestämd förfallodag har inträtt).

Under de senare årtiondena har emellertid ett annat synsätt vuxit fram; ett mer funktionalistiskt (kontextuellt eller relativistiskt) synsätt. Man (dvs. Högsta domstolen) har då ställt sig frågan vilken betydelse uppkomsttidpunkten har i ett givet fall (inom ett givet rättsområde) och vilket ändamål en regel som tillmäter uppkomsttidpunkten betydelse är avsedd att tjäna. Man kan också uttrycka det som att man beaktar den specifika rättsföljden (konsekvensen) av ett visst synsätt i större utsträckning. I en rad rättsfall har Högsta domstolen tagit avstånd från det absoluta synsättet och uttalat att ”det finns inte någon för alla fall gällande princip för att bestämma när en fordran ska anses ha uppkommit”.⁶ Det Högsta domstolen också tagit avstånd från i senare praxis är att knyta uppkomsttidpunkten till när ”*den väsentliga grunden*” (som hänger ihop med villkorläran) för uppkomsten är uppnådd.

Man kan säga att Högsta domstolen har anammat ett mångprincipiellt och kontextuellt synsätt och sökt ett ändamålsenligt resultat beroende på sammanhanget. Sedan har man (baklänges) anpassat argumenten för bestämmandet av tidpunkten för uppkomsten efter det önskade resultatet. Det innebär att man ibland har gjort det svårt för tillämparen att förutse rättsläget i dessa fall.⁷ NJA 2009 s. 291 kan ses som ett ledande rättsfall med principiellt betydelsefulla uttalanden rörande det mer funktionella och till sammanhanget anpassade synsättet. Det uttalas där bl.a. att ”av *stor betydelse* för en fordrans uppkomsttidpunkt – när omständigheterna är sådana att fordringen vid den kritiska tidpunkten kan sägas ha varit svävande – är *syftet med den bestämmelse vars tillämpning är i fråga*” och ”Huruvida fordringen skall anses ha funnits vid den kritiska tidpunkten trots att den inte var fullgången är alltså i *hög grad* beroende av *ändamålet med den aktuella regeln*”.⁸

⁶ Se t.ex. NJA 1996 s. 368, 2005 s. 11, 2005 s. 510, 2007 s. 519 och 2009 s. 291.

⁷ Jfr Stefan Lindskog, *Betalning*, 2 uppl., Stockholm 2018, s. 80 f.

⁸ Kursiveringarna är mina. Se också NJA 2013 s. 725, 2014 s. 537 och 2019 s. 941 samt HFD 2016 ref. 62.

Det sagda har bl.a. den betydelsen att frågan om en fordrans uppkomst kan vara att besvara på ett visst sätt när frågan uppkommer i ett insolvensrättsligt (skuldsaneringsrättsligt) sammanhang jämfört med om frågan aktualiseras i något annat sammanhang. I förarbeten och litteratur har det emellertid under lång tid slagits fast att frågan om när en fordran uppkommer inte är en insolvensrättslig fråga, utan en fordringsrättslig fråga.⁹ Men detta gäller uppenbarligen inte längre, i vart fall inte fullt ut. Den omständigheten att uppkomstfrågan aktualiseras i ett insolvensrättsligt sammanhang kan alltså i sig ha särskild betydelse. Vid bedömningarna i insolvensrättsliga sammanhang kan t.ex. de insolvensrättsliga likhets- och frysningsprinciperna få aktualitet liksom – i det nu aktuella fallet – skuldsaneringsrättsliga principer om ekonomisk rehabilitering m.m.

NJA 2014 s. 537 kan tjäna som ett bra exempel på det sagda. I det fallet hade ett avtal om godstransporter på järnväg slutits. Bland annat bestämdes i avtalet att transportören hade rätt till ersättning med ett visst bestämt belopp varje gång motparten ställde in en transport. Motparten blev föremål för företagsrekonstruktion och ett ackord fastställdes. När järnvägsföretaget krävde ersättning för inställda transporter under rekonstruktionstiden uppkom frågan om dessa ersättningskrav uppkommit när avtalet träffades (och därmed skulle omfattas av den nedsättning som följde av ackordet) eller när respektive transport ställdes in (och därmed vara ackordsfri). Svaret blev att fordringen uppkommit när avtalet slöts och alltså omfattades av nedsättningen enligt ackordet. Avgörande skäl för denna slutsats var att inställandet av en transport i och för sig utlöste fordringen innebar inte att fordringen skulle anses ha uppkommit då. Järnvägsföretaget var ju helt beroende av rekonstruktionsgäldenärens betalningsförmåga och hade inget sakrättsligt skydd för sitt anspråk. Annorlunda hade det, enligt

⁹ I förarbetena till 1921 års konkurslag uttrycktes det (min kursivering) som att *"avgöra när en fordran skall anses uppkommen är givetvis ej en konkurslags sak"*, se vidare Mikael Mellqvist, Konkurs och annan insolvensrätt, 12 uppl. Stockholm 2017, s. 191, Trygve Hellners/Mikael Mellqvist, Skuldsaneringslagen – En kommentar till 2006 års lag, 2 uppl., Stockholm 2011 s. 118 f. och Jonatan Schytzer, Fordrans uppkomst inom insolvensrätten, Uppsala 2020, särskilt s. 429 f.

Högsta domstolen, varit om rekonstruktionsgäldenären tillgodogjort sig en prestation som järnvägsföretaget inte varit skyldig att tillhandahålla annat än genom samtida betalning. Det förhållandet att vi här rörde oss i en insolvensrättslig kontext tillmättes alltså avgörande betydelse. Det kan inflikas att utgången här med all säkerhet hade blivit densamma med tillämpning av det mer absoluta (äldre) synsättet (jfr NJA 1989 s. 185 – i det fallet ansågs en skadeståndsfordran vid återtagande av ett leasingobjekt uppkommen när leasingavtalet ingåtts, inte när den skadeståndsrättsliga avräkningen efter uppsägning gjordes).

En principiell lösning som kan utläsas ur praxis är också att en fordran kan uppkomma successivt när det är frågan om långvariga avtal, t.ex. hyra och lön. Det skulle t.ex. innebära att en fordran rörande bostadshyra uppkommer en gång i månaden avseende den månad då den hyrda lägenheten stått till hyresgästens förfogande, dvs. den 30 april uppkommer en fordran på en månads hyra för tillgodogörandet under maj månad (förskottshyra). Vad gäller lön uppkommer med detta synsätt en lönefordran den 25 maj för arbete utfört under april månad samma år (efterskottslön). Resonemang liknande detta förs också i t.ex. NJA 2017 s. 237; ett skadeståndsfall där viss skada ansågs uppkomma fortlöpande (inträffandeprincipen).¹⁰

Det nu kommenterade skuldsaneringsrättsliga rättsfallet ligger också mycket väl i linje med vad Högsta domstolen upprepat uttalat i olika rättsfall under en längre tid, dvs. ett framhållande av det *funktionalistiska* synsättet. Högsta domstolen uttalar dock i denna del i det nu aktuella rättsfallet inte explicit något i den riktningen. Högsta domstolens svar vad gäller uppkomstfrågorna är alltså i det aktuella fallet att betrakta som *klassiskt fordringsrättsliga* och utan funktionalistiska sidoblickar och därmed är de förenliga med såväl det ”äldre” som det ”nyare” synsättet.¹¹

¹⁰ Inom skadestånds- och försäkringsrätten talar man om *orsaks-, inträffande-, upptäckts- och kravprinciperna* för att bestämma för vilka skador som ersättning ska betalas. Dessa principer torde knappast ha någon bäring i insolvensrättsliga sammanhang.

¹¹ Det klassiska fordringsrättsliga synsättet kan ju ”räka” väl tillgodose ett funktionalistiskt synsätt. I själva verket torde det inte sällan vara så.

I anslutning till den mer funktionalistiskt inriktade praxisen kan man urskilja en generell vattendelare. Det är för det första att dagen för *utbetalning* av ett bidrag eller motsvarande har betydelse, större betydelse än t.ex. dagen för beslutet om utbetalning eller beslut om återkrav. Om det vid dagen för utbetalning är bestämt om, hur och när återbetalning alternativt återkrav ska ske alldeles oavsett vad som händer efter det att stödet utbetalts, talar starka skäl för att utbetalningsdagen också är uppkomstdagen. Om däremot efter *utbetalningen tillkommande omständigheter* är avgörande för om återbetalning/återkrav ska ske kan det finnas starka skäl att förlägga uppkomsttidpunkten av en sådan fordran till en senare dag (t.ex. som i det aktuella fallet utgången av ett inkomstår).

Det nu sagda kan sägas få bekräftelse i Jonatan Schytzers avhandling *Fordrans uppkomst inom insolvensrätten*.¹² Han tar avstamp i rättsfallet NJA 2009 s. 291. Före det rättsfallet var, som nämnts, ett tämligen renodlat fordringsrättsligt perspektiv med ett *absolut* eller *substansieellt* synsätt dominerande, om än inte allena rådande. Något förenklat ansågs det tillräckligt (men också nödvändigt) att gäldenären hade åtagit sig en ovillkorlig förpliktelse och när vederbörande blir bunden av denna förpliktelse så uppkommer också en fordran. Det är det som utgör den s.k. *villkorläran*. Som alternativa förklaringsmodeller förekommer den om *det första rättsfaktumets princip och principen om den väsentliga grunden*. Den förstnämnda principen innebär att en fordran uppkommer då det första rättsfaktumet av flera som tillsammans konstituerar en fordran inträder. Den senare förlägger tidpunkten till den tidpunkt när den väsentliga grunden för en fordran föreligger. Villkorläran och de båda nämnda alternativa principerna åberopas ofta i praxis och doktrin; och det än i dag. Skillnaderna mellan villkorläran och de båda principerna (främst principen om den väsentliga grunden) är tämligen subtila och i praktisk tillämpning gör dessa skillnader sig sällan påmind. Enligt dessa

¹² Jonatan Schytzer, *Fordrans uppkomst inom insolvensrätten*, Uppsala 2020. Han har också i *Ny Juridik* 2:21 s. 53 kortfattat i uppsatsen *Några anmärkningar om fordrans uppkomst inom insolvensrätten* presenterat och analyserat förpliktelse-, förfogande- och fullgörandeprinciperna, som han mer ingående presenterar i avhandlingen. Claes Martinson har kommenterat avhandlingen i *JT* 2021–22 s. 48.

synsätt bryr man sig inte särskilt mycket om i vilket rättsligt sammanhang man rör sig. På så vis kan man få fram en gällande princip för hur man slår fast när en fordran är uppkommen som är allmän-giltig vilket – i ett snävare perspektiv – gagnar förutsebarhet och stabilitet i rättstillämpningen.¹³

Schytzer för nu in redan omnämnda rättsfallet NJA 2009 s. 291 i handlingen och tar det som uttryck för ett funktionalistiskt, kontextuellt synsätt.¹⁴ Utgångspunkten för det synsättet kan i mer inskränkt mening sägas vara att fordringen vid den kritiska tidpunkten i någon mening är svävande. I många fall uppkommer en fordran när ett avtal träffas och det finns inget utrymme för att ha olika uppfattningar om när det inträffade. Men ibland är som sagt den tidpunkten *svävande*. Och det är i dessa fall som ett mer funktionalistiskt (eller relativistiskt) synsätt gör sig påmint. Av betydelse för uppkomsttidpunkten är då vilket ändamål en regel som tillmäter uppkomsttidpunkten betydelse är avsedd att tjäna. På så vis gör han frågan om en fordrans uppkomst till en insolvensrättslig och inte en fordringsrättslig fråga. Min korta kommentar till det är att uppkomstfrågan, även i ett funktionalistiskt perspektiv är att se som en fordringsrättslig och insolvensrättslig fråga. Till detta, eller kanske svävande över alltihopa, kan också systemargument komma till användning.¹⁵

Schytzer behandlar i sin avhandling i ett kapitel särskilt frågan om fordrans uppkomst såvitt avser skuldsanering. Han lyfter där fram de ackordsrättsliga rättsfallen NJA 2014 s. 537, HFD 2016 ref. 62 och AD 2019 nr 22 och argumenterar för att det finns systematiska skäl för likabehandling inom insolvensrätten oavsett vilket insolvensförfarande som det är frågan om.¹⁶ Han använder här en förfogandeprincip kombinerad med en förpliktelseprincip, för att motivera ett

¹³ Jonatan Schytzer s. 90 f. för fram tanken om tre – vad han kallar – argumentationslinjer som han benämner ”villkorsläran”, ”den väsentliga grunden” och – det jag här snart kommer till – ”funktionalismen”. Inom ramen för respektive argumentationslinje kan man sedan hänföra sig till olika principer. Se ang. detta också Claes Martinson i JT 2021–22 s. 48 (s. 56 f.).

¹⁴ Se Jonatan Schytzer s. 151 och hans genomgång där av NJA 2009 s. 291, 2013 s. 725 och 2014 s. 537.

¹⁵ Jonatan Schytzer s. 164 f. och densamme i Ny Juridik 2:21 s. 59 f.

¹⁶ Jonatan Schytzer s. 429 f. Se också NJA 2016 s. 73. Jfr Schytzer s. 392 f. där han behandlar frågan om ackordsfordrans uppkomst.

funktionalistiskt synsätt. Med *förpliktelseprincipen* avses att fordran uppkommer i direkt anslutning till att gäldenären förpliktar sig. Det är den princip som villkorläran bygger på. Just i konkursfallet kan dock förpliktelsen, uttryckligen enligt bestämmelsen i 5 kap. 1 § andra stycket konkurslagen, vara villkorad. *Förfogandeprincipen* ansluter till den kontraktsrättsliga regleringen av stoppningsrätten (61 och 63 §§ köplagen och se tidigare omnämnda NJA 2014 s. 537). Principen innebär i ett konkursrättsligt sammanhang att om konkursboet tillgodogör sig eller på annat sätt förfogar över en prestation från konkursgäldenärens medkontrahent (så att den inte kan lämnas tillbaka väsentligen oförändrad och oförminskad) och konkursgäldenärens medkontrahent hade rätt att innehålla sin prestation vid konkursutbrottet eller en sakrättsligt skyddad återtaganderätt från konkursgäldenären eller boet (men inte utnyttjar denna möjlighet) bör boets förfogande över prestationen medföra ett massaansvar.¹⁷ I konkursfallet är det alltså frågan om att avgöra om en viss fordran är en massafordran eller en gäldenärsfordran. Om man applicerar förfogandeprincipen i ett ackordssammanhang kan den användas för att avgöra om en viss fordran är ackordsfri eller en ackordsfordran. Och det är det som har gjorts i de angivna rättsfallen med starkt stöd i doktrinen.

I NJA 1999 s. 617 och 2005 s. 510 har Högsta domstolen dock förkastat förfogandeprincipen, vilket medfört kritik i doktrinen.¹⁸ Vid sidan av förpliktelseoch förfogandeprinciperna laborerar Schytzer med *fullgörandeprincipen*. Den innebär att en fordran uppkommer när gäldenärens medkontrahent (motpart) fullgör sin prestation (tillämpligt i t.ex. vissa återvinningsfall).¹⁹

Som jag har förstått Schytzer, och som jag kan instämma i, är att de nu presenterade principerna inte kan rangeras hierarkiskt utan i stället kan komma till användning beroende på kontexten och hur väl principen kan tillgodose ändamålet med den aktuella

¹⁷ Se Torgny Håstad, Sakrätt, Stockholm 1996, s. 203 och s. 419, Mikael Möller, Konkurs och kontrakt, Uppsala 1988, s. 29, s. 310 f. och s. 825, SOU 2001:80 s. 101 samt NJA 1986 s. 136.

¹⁸ Se t.ex. Jonatan Schytzer bl.a. s. 340 f. och densamme i Ny Juridik 2:21 s. 67 f.

¹⁹ Se Jonatan Schytzer t.ex. s. 446 f., densamme i Ny Juridik 2:21 s. 83 f., SOU 1970:75 s. 154, prop. 1975:6 s. 232 samt NJA 1987 s. 320.

rättstillämpningen.²⁰ Den sammanfattande poängen här är alltså att det finns starka skäl att hävda att *det funktionalistiska synsättet är på frammarsch*. Det kan i sin tur ses som ett gott exempel på en ändamålsorienterad rättstillämpning. Det Schytzer åstadkommer i sin avhandling kan sålunda sägas vara att systematisera och principisätta den utveckling som genom Högsta domstolens försorg skett vad gäller frågan om en fordrans uppkomst.

7.3 Några kommentarer rörande fordrans uppkomst vid skuldsanering

Om nu det funktionalistiska synsättet är på frammarsch innebär det i skuldsaneringsfallet – med Schytzers begreppsanvändning – att förpliktelseprincipen i kombination med förfogandep principen inom ramen för det synsättet är framträdande.²¹ Det nu aktuella rättsfallet kan emellertid inte sägas utgöra något utmärkande exempel på något nyare – mer funktionalistiskt – synsätt. I stället kan fallet sägas utgöra ett exempel på att fullgörandep principen använts (vilket också är väl förenligt med den klassiska villkorläran). Men å andra sidan är det mer funktionalistiskt betonade synsättet, som jag har uttryckt det, *mångprincipiellt*. Med det menas alltså att flera olika principer sida vid sida utgör gällande rätt och de kan alltefter omständigheterna i det aktuella fallet användas.²² Och valet av princip ska ske med ett kontextuellt och funktionalistiskt hänsynstagande. Det kan sägas innebära att man, som jag redan varit inne på, inte utifrån en given normativt betonad princip söker en lösning. Tvärtom låter man en ändamålsenlig lösning söka en princip som får utgöra en del av en förklaringsmodell. Den ändamålsbetonade tillämpningen visar sig än tydligare i vad Högsta domstolen fortsättningsvis uttalar i NJA 2020 s. 1101 (och som inte rör frågan om fordrans uppkomst); se vidare nedan.

²⁰ Jonatan Schytzer s. 485 f. och densamme i Ny Juridik 2:21 s. 88 f.

²¹ Jonatan Schytzer s. 429 f.

²² Se också Jonatan Schytzer, s. 205, som betonar att han inte menar att vi ska återvända till en allmän lära om fordrans uppkomst (hans motivering).

7.4 Undantag av en återkravsfordran från skuldsanering

Högsta domstolen har alltså i rättsfallet slagit fast att CSN:s återkravsfordran såväl avseende studielån som studiebidrag är uppkommen före den kritiska tidpunkten och alltså enligt huvudregeln i 30 § skuldsaneringslagen omfattas av en skuldsanering. Då uppkommer följdfrågan om det med stöd av 32 § första stycket skuldsaneringslagen finns skäl att undanta återkravsfordran från skuldsaneringen. Högsta domstolen gör här ett antal mycket viktiga generella uttalanden (punkterna 19–21). Man säger

- *för det första* att det rent allmänt fordras skäl av viss tyngd för att tillämpa undantagsregeln och
- när det (som i det aktuella fallet) gäller en fordran som kan förväntas förfalla till betalning innan eller under den tid som betalningsplanen löper bör det, *för det andra*, i allmänhet krävas särskilt tunga skäl för att undanta skulden samt
- att bedömningen, *för det tredje*, ska göras mot en avvägning av skälen för att det ekonomiskt rehabiliterande syftet med en skuldsanering äventyras.

I punkten 22 blir den generella konklusionen att det *i allmänhet saknas tillräckligt vägande skäl* att undanta det aktuella återkravet från skuldsaneringen. Och den konklusionen nås med ett tydligt betonde av skuldsaneringslagens ändamål, dvs. det rehabiliterande syftet. Det Högsta domstolen här uttrycker är, som jag ser det, att betrakta som en stark huvudregel vad gäller tillämpningen av 32 § första stycket skuldsaneringslagen.

I de aktuella fallen konstateras alltså att CSN:s återkravsfordran är uppkommen före den kritiska tidpunkten, alltså före dagen för inledande av skuldsanering och att fordran därför omfattas av huvudregeln i 30 § skuldsaneringslagen. Undantagsbestämmelsen i 32 § första stycket skuldsaneringslagen är dock tillämplig, men enligt avgörandet saknas det anledning att med stöd av den bestämmelsen undanta återkravet från skuldsaneringen (punkterna 28–30). Det

avgörande skälet för det ställningstagandet är skuldsaneringslagens rehabiliterande syfte.

8. AVSLUTANDE KOMMENTAR

Inom ramen för skuldsaneringslagens tillämpning har givetvis avgörandet en tydlig prejudikatverkan när det gäller behandlingen av CSN:s återkravsfordringar och även andra borgenärsfordringar av motsvarande slag. När det gäller den vidare frågan om fordrans uppkomst rent generellt uttalas egentligen inget nytt i fallet. Det kan inte heller sägas utgöra någon utveckling av det mer funktionalistiska synsättet som här har beskrivits. Däremot faller avgörandet väl in i ett sådant synsätt, eftersom det – som sagt – kan betecknas som mångprincipiellt.

När det gäller tillämpningen av undantagsregeln i 32 § första stycket skuldsaneringslagen skulle jag vilja hävda att avgörandenas prejudiciella betydelse är stor och viktig. Tämligen starka skrivningar ger besked om att man ska vara mycket restriktiv med att undanta fordringar från en skuldsanering. Och skälet för det är skuldsaneringslagens rehabiliterande ändamål. Innebörden av det är att Högsta domstolen fullföljer en linje som spänner över flera årtionden, en linje som utvecklats skuldsaneringslagens tillämpning i en "gäldenärsvänlig" riktning – och därmed också i stor utsträckning beaktar de samhällliga intressen som ligger bakom skuldsaneringslagen. Jag kan därför upprepa vad jag tidigare har uttalat om att lagstiftaren och Högsta domstolen i en form av "växelverkan" successivt har flyttat fram positionerna vad gäller synen på skuldsanering som rättsligt instrument för att uppnå samhällligt önskvärda effekter.²³

Avslutningsvis kan det konstateras att rättsfallet knappast – vad gäller frågan om fordrans uppkomst rent allmänt – har någon prejudikatverkan utanför ramen för skuldsaneringslagens tillämpningsområde. Det förhållandet att en offentligrettslig fordran av detta slag (normalt sett) inte uppkommer i samband med att myndigheten i fråga fattat ett visst beslut gäller sedan tidigare och i rättsfallet nämns detta enbart som ett självklart konstaterande.

²³ Se Mikael Mellqvist t.ex. i JT 2018–19 s. 663 där rättsfallet NJA 2018 s. 49 kommenteras.